

پیش‌خوانی

بارحیم زهتاب‌فرد و «خاطرات در خاطرات»

نگاهی نوین به «غائله آذربایجان»

■ **محمدعلی ذوقی**

خاطره نویسی از سوی دست‌اندر کارانی که چندی در سیاست و حکومت نقش و مسئولیت داشته‌اند، می‌توند گوشه‌ها و روزایای تاریخ جریان‌ها و تحولات سیاسی-تاریخی را روشن سازد و راهگشای درک

بهتر و حل و فصل مسائل سیاسی و تاریخی جاری و آینده باشد. در تاریخ‌نگاری غرب «خاطرات» جایگاه ارزنده و شایسته‌ای دارد و رجال سیاسی، رهبران و سران کشور،ه‌ناخست‌وزیران،وزرای امور خارجه،سفرآ، وزرای مختار، نمایندگان پارلمان، فرماندهان نظامی و حتی مأمورین سازمان‌های اطلاعاتی و امنیتی به این کار مبادرت می‌ورزند و به سهم خود کمک شایانی به مورخان، محققان و پژوهندگان و باز کردن گرهای کور تاریخی و سیاسی می‌کنند. محققان و پژوهندگان مسائل تاریخی -سیاسی نیز برای این گونه خاطرات ارزش افزایی قائلند، به‌طوری‌که به جرأت می‌توان گفت تاریخ‌نویسی معاصر غرب مدیون خاطرات سیاسی افرادی چون سر جورج بوکانن، کلاز مونت اسکراین، سر دنیس ریلت، آرتور هاردینگ،آودآر گری،وینستون چرچیل، آنتونی ایدن، کر دل هول،ژنرال شارل دوگل، ژنرال ادموند آیرونساید و دیگران است.

از این دوره قاجار به نیز خاطرات امثال میرزا علیخان امین‌الدوله، خاطرات تاج‌السلطنه و معدودی دیگر مورد توجه محققان قرار گرفته و در روشن ساختن گوشه‌های تاریخ تاریخ عصر قاجار کمک‌رسان بوده

است، اما متأسفانه در دوره پهلوی خاطره‌نویسی متروک شد تنها در سال‌های بعد از انقلاب این امر رونقی یافت و حتی عده‌ای را بر آن داشت تا خاطرات دیگران را نیز جمع‌آوری و منتشر کنند.

خاطرات در خاطرات، عنوان یخشی از خاطرات سیاسی آقای رحیم زهتاب‌فرد است که چندی به فعالیت‌های سیاسی اشتغال داشت و یکی از افراد پاک و صالح و از فعالان سیاسی وطن‌پرستی بوده که آذربایجانیان او را

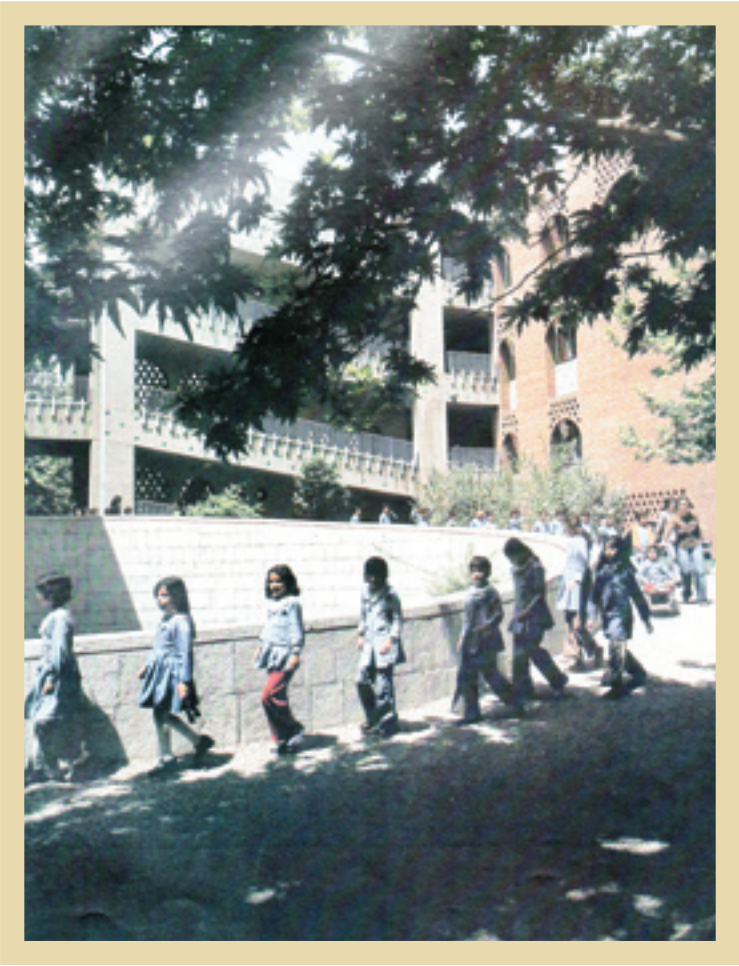

رحیم زهتاب فرد در جمع اعضای فرقه دموکرات آذربایجان

خوب می‌شناسند و با کارنامه مبارزات و فعالیت‌های سیاسی وی آشنا هستند.

خاطرات آقای زهتاب‌فرد از آن جهت اهمیت دارد که ایشان از اوآن جوانی در کوران یکی از حوادث بزرگ کشور مافرار گرفت و آن طور که می‌خوانید در متن و بطن جریانات مربوط به غائله آذربایجان بود. این خاطرات گوشه‌هایی از تاریخ این دوره را روشن می‌کند که در هیچ کتاب تاریخی به آن اشاره نشده و از فداکاری، همت، پایمردی و وطن‌پرستی آذربایجانیان غیر و گمنامی سخن رفته که نامشان در هیچ کتاب تاریخی ثبت نشده است. در عین حال آقای زهتاب‌فرد خواننده خاطرات خود را از سپیدضیاءالدین

طباطبایی یکی از مهره‌های سیاسی عمده انگلستان در ایران آشنا می‌سازد و خلق و غوی، افکار، اندیشه‌ها و دیدگاه‌های سیاسی او را می‌نمایاند، اما متأسفانه ایشان که از نزدیک با سیدضیاء آشنا بود و با او حشر و نشر داشت، درباره ارتباط سید با انگلیسی‌ها سخنی نمی‌گوید. آقای زهتاب‌فرد که از جوانی با سید آشنا و با محبت‌ها و الطاف و راهنمایی‌های او برخوردار شد، سخت تحت تأثیر سید و شخصیت و قرار گرفت و به همین دلیل تنها محاسن سید را شناخته و باز گفته و معایب وی را نیاگفته نگذاشته است. مثلاً ایشان در این خاطرات به این مطلب اشاره ندارد که چرا سیدضیاء در روزنامه «عد» از قرارداد ۱۹۱۹ ایران فرانسولتان، معروف به قرارداد توتوق - کرزن دفاع و حمایت کرد یا این که چرادر کودتای سوم اسفند ۱۲۹۶ سیدضیاء کاندیدای نهایی نرمان، وزیر مختار بریتانیا در تهران بود؟ مقامات انگلیسی از طریق کلنل تیگ (Teague) ترتیبی داده بودند تا سیدضیاء را به منظور سازمان دادن دسته‌های چریکی در ایران برای مبارزه بانازی‌ها روانه ایران سازند و اگر ایران به اشغال آلمان درمی‌آمد از وجود سیدضیاءالدین به عنوان رهبر «جنبش ایران آزاد» استفاده کنند. بالاخره انگلیسی‌ها پس از آن که خلیشان از بی‌تازگی‌ها و آلمان آسوده شد از وجود وی برای مقابله و مبارزه با نفوذ شوروی و حزب توده بهره جستند و به‌وسیله چارلز آلن ترات ترتیب بازگشت او به ایران را دادند و نتیجه آن هم تشکیل حزب ارده ملی توسط سید بود که نتیجه مطلوب و دلخواه انگلیسی‌ها را هم به بار نیآورد.
با این حال این کاستی‌ها چیزی از اهمیت و ارزش این خاطرات نمی‌کاهد. متقابلاً در این خاطرات به نکات، مسائل و تحولاتی اشاره شده که نه تنها بیانگر اوضاع سیاسی ایران آن دوره، بلکه نمایانگر اوضاع اجتماعی و اقتصادی آن نیز هست. مبارزه بی‌امان آذربایجانیان و حمیت و غیرت آنها در مقابله با اجنبی و اجنبی‌پرستان به‌خوبی تصویر شده است و قهرمانان میهن‌دوست و گمنام آذربایجانی باز شناسانده شده‌اند.

نظری بر زمینه‌ها و پیامدهای ورود زبان‌های خارجی به نظام آموزشی پهلوی

پشت پرده ترویج زبان‌های بیگانه

■ **سمانه صادقی**
با توجه به اسناد تاریخی و به طور مشخص رونق آموزش زبان انگلیسی در کشورمان، پس از کودتای ۲۸ مرداد سال ۱۳۳۲ شکل گرفت. حال خیلی ساده‌ لوحانه است اگر تصور کنیم گسترش روند آموزش این زبان در ایران تنها با هدف توسعه و آبادانی و پیشرفت علمی ایرانیان صورت گرفته و دولتمردان امریکا خیر خواهان بیش از ۲۵ سال با صرف هزینه بسیار به تأسیس مراکز آموزشی سازمان‌های فرهنگی در کشورمان پرداخته‌اند، همانطور که رهبر معظم انقلاب فرمودند: «بدانیم چه کار داریم می‌کنیم؛ بدانیم طرف می‌خواهد چگونه نسلی در این کشور پرورش بیاورد و با چه خصوصیاتِی.» باید بازنگری در مواد آموزشی زبان مدارس صورت گیرد؛ مواد آموزشی‌ای که چند سال است به مهد کودک‌ها نیز رخته کرده است.

با کودتای رضاخان میرپنج عمر حکومت قاجار سر آمد در نهم آبان ۱۳۰۴ ش سلسله پهلوی با حمایت دولت‌های بیگانه به قدرت رسید. از جمله ویژگی‌های حکومت ۵۳ساله پهلوی آن بود که پدر و پسر تلاش کردند تا روند حرکت به سوی مدرنیته را که نشانه‌های آن روزگار قاجار اندک اندک در ایران سر برآورده بود، شتاب بخشند. حرکت ایران به سوی مدرنیته در کنار عواملی چون شرایط نوین جهانی و رشد پیش از کنش ارتباطات جهانی موجب شد که بر شمار ایرانیان مسلط به زبان‌های مختلف خارجی افزوده شود.

البته ناگفته نماند که در این دوران زبان آموزی ایرانیان به زبان‌های عربی، فرانسوی، روسی و انگلیسی محدود نماند و شماری از ایرانیان بنا به دلایل گوناگون از جمله توسعه روزافزون روابط دیپلماسی و تشکیل سفارتخانه‌ها در گوشه و کنار دنیا و توسعه روابط اقتصادی و فرهنگی، به یادگیری زبان‌های دیگری که پیش از این به آنها توجهی نمی‌شد، رو آوردند. همچنین لازم به ذکر است که از جمله زبان‌هایی که نسبت به روزگار قاجار کم‌کم در عصر پهلوی رونق بیشتری یافتند، زبان انگلیسی است. در دوران حکومت پهلوی دوم روند آموزش و استقبال از زبان انگلیسی به گونه‌ای پیش رفت که در میان زبان‌آموزان ایرانی به سرعت جایگزین زبان فرانسه شد.به هر روی در این جایگزینی زبان‌ها عوامل مختلفی خدیل هستند که در ادامه به شرح آن‌ها خواهیم پرداخت.

■ **خشدیدروند اعزام دانشجویان به خارج**

باری کار آمدن سلسله پهلوی و بنا بر سیاست‌های مدرن‌سازی رضاخان، روند اعزام دانشجویان به خارج تشدید شد. در سال ۱۳۰۷ ش براساس قانونی که در مجلس مصوب گشت، مقرر شد که تا ششش سال و هر سال حدود ۱۰۰ نفر دانشجو با هزینه دولت روانه اروپا شوند تا به یادگیری فنون و علوم جدید بپردازند. با تصویب این قانون طی شش سال ۶۴۰ دانشجو همسار غرب‌شدند که این تعداد بیش از تعداد تمامی دانشجویان اعزامی در دوران فرمانروایی قاجار به است.

در این دوران علاوه بر وزارت فرهنگ و زارت‌خانه‌های دیگری چون وزارت جنگ، وزارت دادگستری و همچنین شرکت نفت ایران و انگلیس برای برآوردن نیازهای خود عده‌ای از کارکنانشان را برای دوره‌های کارآموزی روانه اروپا کردند. در حقیقت در این روزگار افزون بر دانشجویانی که با هزینه دولت روانه غرب می‌شدند، همچون روزگار قاجار، افراد بسیاری برای علم‌آموزی با هزینه شخصی همسار اروپا می‌شدند. به عنوان نمونه در سال ۱۳۱۰ ش شمار دانشجویان ایرانی مستقر در اروپا به ۱۱۶۵ نفر می‌رسید و نکته جالب آنکه در این دوران شش ساله مقصد بیشتر دانشجویان ایرانی کشور فرانسه بوده است.

تاریخ

کتب‌نو ک ۸۸۴۹۸۴۷۹

امریکا توافق کردند تا دانشگاه جرج تاون واشنگتن برای تربیت دانشجو در مقاطع کارشناسی ارشد و دکتراشعبه‌ای در ایران دایر کند. انعقاد قراردادهای همکاری دو جانبه میان دانشکده‌های ایران و امریکا نیز در رواج روزافزون زبان انگلیسی بی‌تأثیر نبود. به عنوان مثال می‌توان به قرارداد همکاری دو جانبه میان دانشگاه پهلوی شیراز و پنسیلوانیا در سال ۱۳۴۵ش و قرارداد مبادله فرهنگی و دانشجویی بین همین دانشگاه و دانشگاه کنت در سال ۱۳۴۸ ش اشاره کرد. حضور گسترده دانشجویان، استاذان و پژوهشگران امریکایی در ایران و تحصیل، تدریس در زمینه‌ها و رشته‌هایی چون ادبیات فارسی، باستانشناسی، تاریخ و دیگر رشته‌ها امکان ارتباط گسترده‌تر میان ایرانیان و امریکاییان را فراهم آورد که خود رونق بیشتر زبان انگلیسی را سبب شد.

■ **مبادلات فرهنگی فولبرایت**

بخش بزرگی از برنامه‌های آموزشی و فرهنگی امریکا در ایران با استفاده از برنامه مبادلات فرهنگی فولبرایت و تحت عنوان کمیسیون مبادلات فرهنگی فولبرایت ایران و امریکا انجام گرفت. ایران نخستین کشور خاورمیانه بود که به برنامه فولبرایت پیوست، به موجب این برنامه مبادله فرهنگی ایران و امریکا در سال ۱۳۲۸ ش با امضای قرارداد دو جانبه و به ریاست دکتر عیسی صدیق آغاز شد. اما در سال‌های پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ ش و به ویژه از سال ۱۳۳۷ ش به بعد اهمیت فزونی یافت. آنچه آشکار است تا سال ۱۳۴۵ ش بیشترین تلاش‌ها برای اعزام معلمان زبان انگلیسی به امریکا بود. اما از این سال به بعد تغییراتی در رویکرد برنامه تبادل به وجود آمد و محورهای مبادله به عرصه‌هایی چون مطالعات امریکا، مطالعات خاورمیانه، آموزش و پرورش و علوم پزشکی، حقوق، رسانه، هنر و موسیقی، ورزش، جامعه‌شناسی، بازرگانی و سایر رشته‌ها گسترش یافت. فراموش نباید کرد که برنامه فولبرایت زمینه مساعدی را برای توسعه بیشتر زبان انگلیسی در ایران فراهم آورد. در واقع هدف امریکا از اجرای این برنامه بالا بردن سطح آگاهی ایرانیان و رشد فرهنگی و علمی نبود بلکه اجرای این برنامه تنها به هدف تربیت واسطه‌های فرهنگی برای ترجمه فرهنگی، سیاسی، اقتصادی نسخه‌های امریکایی در ایران یا دیگر کشورهای کمتر توسعه یافته، صورت گرفت.

■ **آغاز آموزش اجباری زبان انگلیسی در مدارس**

برابر با تاریخ از آغازین سال‌هایی که بنانهان مدارس جدید توسط نوگرایان در ایران رونق گرفت رحمت رویه‌ای در برنامه آموزشی مدارس تدوین نشد. در

دانشجویان ایرانی امریکا را به عنوان محل تحصیل خود برگزینند تحولات جهانی بود. پایان یافتن جنگ جهانی دوم با پیروزی متفقین، سربرآوردن کشور انگلیسی‌زبان امریکا به عنوان یکی از دو قدرت برتر دنیا و تقسیم جهان به دو قطب شرق و غرب به رهبری شوروی و امریکا و نزدیکی نسبی رجال حکومت ایران به قطب غربی ایدامه توجه دانشجویان ایرانی را فراهم کرد. اما باید توجه داشت که جایگزینی فراگیری زبان انگلیسی به جای فرانسوی در ایران در پی کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ ش و برکناری دکتر محمد مصدق از نخست‌وزیری وی داده است چرا که در پی این کودتا روابط محمدرضای پهلوی با دولت امریکا بیش از پیش محکم و از این دوره ارتباطات فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و نظامی بین دو کشور آغاز شد. با توجه به ارتباطات متقین دو کشور روند اعزام دانشجویان ایرانی به خارج از کشور نیز تحول عظیمی می‌یابد و بسیاری از ایرانیان برای ادامه تحصیل رهسپار امریکا شدند.

■ **تأسیس دانشگاه‌ها و مراکز آموزش نوین**

همگان می‌دانند که از جمله اولویت‌های رژیم پهلوی تکیه بر سیاست‌های مدرن‌سازی و نوگرایی است. از این رو بسیاری از مسامنه‌های نوین بر خاسته از دنیای غرب همچون تئاتر، سینما، ورزشگاه، اپرا و… در این روزگار در ایران پامی گیرد. سیاست ساخت و سباز مراکز آموزش عالی جدید که از روزگار قاجار و با بنیان نهاده شدن دارالفنون توسط امیرکبیر آغاز شده بود، در روزگار پهلوی با تشایی دو چندان بی‌گرفته شد. شاید برجسته‌ترین نمآ مدرن گرای پهلوی‌ها را بتوان در بنیان نهادن دانشگاه تهران مشاهده کرد. لازم به یادآوری است فکر ساخت دانشگاهی در تهران در اوایل حکومت رضا شاه به ذهن سیدمحمد تدین نایب رئیس مجلس شورای ملی در اواخر عصر قاجار خطور کرده بود. اما طرح نهایی که مورد تأیید رضاخان قرار گرفت را دکتر عیسی صدیق از چهارمهای دانشی آموخته‌های ایران در فرانسه و امریکا، تدوین کرده و سرانجام در سال ۱۳۱۳ ش قانون تأسیس دانشگاه در تهران در مجلس شورای ملی به تصویب می‌رسد. دانشگاه تهران اما براساس الگوهای نظام آموزشی فرانسه طراحی شد و علاوه بر استادان ایرانی که عمدتاً دانش آموخته فرنگ بودند شماری از استادان فرانسوی و آلمانی نیز به استخدام درآمدند. ناگفته نماند از بدو تأسیس دانشگاه تهران در دانشکده ادبیات گروه زبان‌های خارجی نیز شکل می‌گیرد. تفوق سیستم فرانسوی در دانشگاه تهران موجب تقویت بیش از بیش زبان فرانسه در ایران می‌شود.

■ **تأسیس دانشگاه‌های جدید با الگوبرداری از دانشکده‌های امریکایی**

پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ یکی از دلایل عمده رونق گرفتن زبان انگلیسی به جز شمار فراوان دانشجوین ایرانی ساکن در بریتانیا و امریکا، تأسیس دانشکده‌های جدید در ایران با الگوبرداری از دانشگاه‌های امریکاست. به عنوان نمونه دانشگاه پهلوی شیراز را می‌توان نام برد که بارهنمایی‌های دکتر عیسی صدیق و با الگوبرداری از دانشگاه‌های امریکا ساخته شد و در آن در کنار برگزاری دوره‌های مختلف زبان انگلیسی، امر آموزش و تدریس به دو زبان فارسی و انگلیسی انجام می‌گرفت. دانشگاه فردوسی مشهد نیز با الگوبرداری از دانشگاه جرج تاون واشنگتن ساخته شد. در سال ۱۳۵۳ش ایران و

روزنامه جوان | شماره ۸۴۶۵

غریبان گسترده شد که این مسئله سبب رونق بیشتر زبان‌های خارجی چون انگلیسی در کشور می‌شود. از جمله آنها می‌توان به انجمن روابط ایران و امریکا اشاره داشت که به پیشنهاد حسین علا و ریاست محمدعلی فروغی در سال ۱۳۰۴ آغاز به کار کرد. این انجمن از سال ۱۳۰۶ ش تا سال ۱۳۲۱ ش غیرفعال بود ولی پس از این سال با نام انجمن ایران و امریکا مجدداً فعالیت خود را آغاز کرد. این انجمن طی چند سال در دیگر شهرهای کشور نیز شعباتی دایر ساخت. عمده فعالیت‌های این انجمن را می‌توان در مواردی چون انتشار ماهنامه دو زبانه ایران و امریکا، سخنرانی هفتگی، نمایش فیلم‌های امریکایی و تدریس زبان انگلیسی برشمرد. انجمن یاد شده در سال ۱۳۳۴ ش مرکزی را برای آموزش زبان انگلیسی نیز بنیان نهاد که از سوی دولت مورد استقبال قرار گرفت، به طوری که سالانه ۵ هزار نفر در دوره‌های مختلف آش ثبت‌نام می‌کردند.

مواد آموزش زبان این مرکز را کارشناسان امریکایی تهیه می‌کردند. گسترذگی فعالیت‌های این مرکز چنان شد که مدیر آن در سال ۱۳۴۴ ش رسماً اعلام کرد که تهران صاحب بزرگ‌ترین مدرسه آموزش زبان انگلیسی در خارج از امریکاست. کتابخانه مرکز از منابع ابراهام لینکن که در سال ۱۳۳۳ و ش در تهران آغاز به کار کرد نیزبخش مهمی از فعالیت‌های اطلاع‌رسانی انجمن را تشکیل می‌داد. این کتابخانه نیز از جمله مراکز عمده ترویج زبان انگلیسی در ایران بود. زیرا بسیار مجهز و دربرگیرنده ۹ هزار کتاب به زبان انگلیسی بود. گفتنی است این کتابخانه توانسته بود بیش از ۷ هزار نفر را به عضویت خود درآورد.

■ **شورای فرهنگی بریتانیا**

این شورا که در سال ۱۳۱۳ ش در بریتانیا توسط دولت بریتانیا بنیان نهاده شد، قدیمی‌ترین سازمان بین‌المللی مرتبط با روابط فرهنگی و آموزشی به شمار می‌آید و در حال حاضر در ۱۰۹ کشور جهان شعبه دارد. اصلی‌ترین وظیفه‌ای که این شورا برای خود متصور بود آموزش و ترویج زبان انگلیسی در سراسر جهان بوده است. اولین نمایندگی این شورا در ایران در سال ۱۳۲۱ ش تأسیس شد. اولویت این شورا آموزش زبان انگلیسی بود و تا سال ۱۳۳۳ ش بالغ بر ۴ هزار زبان آموزش را آموزش داد. این شورا شش مؤسسه را به همراه کتابخانه‌هایی که به گسترش زبان انگلیسی کمک می‌کرد را در شهرهای بزرگ ایران چون اصفهان، تبریز، رشت، مشهد، شیراز و تهران افتتاح کرد. البته به دلیل بروز مشکلات مالی این شورا از سال ۱۳۳۰ تا ۱۳۳۳ تعطیل شد اما دوره دوم فعالیت این شورا در

شورای عالی دانشگاه تهران در دیدار با دکتر مصدق

مدت زمان کوتاهی و از سال ۱۳۳۳ دوباره آغاز شد. با شروع فعالیت این شورا دفتر امور خارجه بریتانیا شورای فرهنگی بریتانیا را به عنوان عامل اجرای اصلی خود در ایران به خدمت گرفت. سیاست‌های این شورا به گونه‌ای پیش رفت که توانست حدود ۱۰ هزار نفر دانشجو و گردشگر را از ایران به سوی بریتانیا روانه کند. از طرفی از سال ۱۳۴۸ به بعد، در پی درخواست مسئولان ایران از شورای فرهنگی بریتانیا، این شورا در پروژه‌های مرتبط با توسعه آموزش و پرورش در ایسران ورود پیدا کرد. ناگفته نماند که شعبه ایران پیش از فرهنگی بریتانیا یکی از سه شعبه برترین شورا در جهان بود که با توجه به تحولات سیاسی ایران و فرار محمدرضای پهلوی و در سال ۱۳۵۷ ش در تهران تعطیل شد.

■ **مؤسسات انتشارات فرانگین**

این مؤسسه در سال ۱۳۳۰ ش و با هدف فراهم آوردن اسباب ترجمه و انتشار کتاب‌های امریکایی به زبان کشورهای در حال توسعه تشکیل شد. یکسال پس از تأسیس شعبه‌ای از این مؤسسه در تهران به مدیریت همایون صنعتی‌زاده آغاز به کار کرد که تا هنگام سقوط رژیم پهلوی به فعالیت خود ادامه داد.

■ **مؤسسات آموزش زبان خصوصی**

در دوران حکومت رژیم پهلوی، به جز دانشگاه‌ها و مؤسسات و مراکز آموزشی وابسته به امریکا و بریتانیا، مؤسسات خصوصی آموزشی زبان انگلیسی نیز بر آموزش زبان همت گماردند. از پیشگامان این مؤسسات خصوصی می‌توان به مؤسسه زبان شکوه اشاره داشت. نخستین شعبه این مؤسسه در دو کلاس و با ۱۲ زبان آموزش کوتاه مدت محسن انگلیسی نیز جزو دروس اصلی دوره دبیرستان به شمار آمد. نکته آنکه در روزگار سلطنت پهلوی‌ها در مدارس این کشور زبان‌های فرانسوی، انگلیسی و عربی تدریس می‌شد.

■ **انجمن ایران و امریکا**

با آنکه در دوران حکومت رضاخان محدودیت‌هایی برای بنانهان مدارس و مراکز غریبان در کشور ایجاد می‌شد در روزگار سلطنت پهلوی پسر فضا برای فعالیت مؤسسات و انجمن‌های فرهنگی